

ЕВОЛЮЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ КНР: ВІД ТЕОРІЇ "ТРЬОХ СВІТІВ" ДО ТЕОРІЇ "БАГАТОПОЛЯРНОГО СВІТУ"

Східний Світ – К., 2002 – №2. – С.59–64.

Концепція "трьох світів" стала комплексним теоретичним узагальненням зовнішньої політики КНР, логічним продовженням процесу самоідентифікації та пошуків китайським керівництвом місця Китаю в системі світових міжнародних відносин. Ця концепція передбачає відмову від односторонньої орієнтації на партнерство та тісний союз з Радянським Союзом і є віддзеркаленням прагнення китайського керівництва до запровадження самостійної зовнішньої політики.

Отже, концепція "трьох світів" містила в собі такі головні положення:

1. За умов біполярності світу та перебігу "холодної війни" Китай намагався відстояти та зміцнити незалежність своєї позиції на міжнародній арені; відокремитися від спільної позиції країн "соцтабору"; позбутися ролі "одного з учасників" двополюсного протистояння. Ідеологічні ярлики для США (імперіалізм) та СРСР (соціал-імперіалізм), які були віднесені до "першого світу", свідчили про сприйняття політики цих держав як виявлення "гегемонізму та експансіонізму". Жорстокий образ ворога, розповсюджений китайською пропагандою щодо країн "першого світу", повинен був сприяти мобілізуючому впливові як на свідомість китайського населення, так і на внутрішньополітичну ситуацію в цілому.

2. Теза про спільне протистояння "другого" та "третього світів" "першому" виявляла намагання Пекіна поступово налагодити співробітництво із Заходом, до спроб встановлення безпосередніх контактів з розвинутими країнами Західної Європи та Японією, фактичну відмову від політики ігнорування Заходу, намагання вийти зі стану ізоляції.

3. Проголошувалось, що головним зовнішньополітичним партнером Китаю є країни так званого "третього світу", економічно нерозвинені та політично слабкі. КНР, як володарка ядерної зброї та постійний представник у Раді Безпеки ООН, перебуваючи на відносно низькому рівні розвитку економічного потенціалу, мала непогані підстави і можливості відігравати роль лідера цієї численної групи країн.

Теорія "трьох світів" започаткувала черговий етап змін у практичній діяльності КНР на зовнішньополітичній арені. Надалі акценти та інтерпретація курсу зовнішньої політики країни відбувалися здебільшого з урахуванням внутрішніх орієнтирів та потреб.

Інтервенція радянських військ до Чехословаччини спричинилася до загострення боротьби в середині китайського керівництва щодо подальшої лінії у міжнародних справах. Йшлося про два варіанти зовнішньополітичної стратегії й відповідно практичної поведінки на світовій арені. Група, яку очолював маршал авіації, офіційний спадкоємець Мао Цзедуна Лінь Бяо, виступала проти ескалації погіршення китайсько-радянських відносин, наполягаючи на схожості суспільного ладу двох країн. Відомий вислів Лінь Бяо про те, що "навіть, якщо не досягнути згоди, все одно можна об'єднати зусилля, і в дощ і в бурю бути в одному човні" [Женьмінь жібао 1970]. Першій групі протистояла друга - впливова група так званих "прагматиків", яку очолював Чжоу Еньлай. Вони відстоювали політику непримиренної протидії радянській експансії. Логічним продовженням цього курсу виглядало блокування із Заходом, включаючи його лідера - США. "Вереснева криза" 1971р. і усунення з китайської політичної арени Лінь Бяо свідчили про перемогу другої групи. Таким чином, був закріплений курс на поліпшення відносин з США.

Незабаром, 21 лютого 1972 р., відбувся візит президента США Р. Ніксона до КНР. Йому передувала "човникова дипломатія" держсекретаря США Г. Кіссінджера. Сторони

домовилися будувати свої відносини на принципах мирного співіснування, не використовувати силу або загрозу сили один проти одного. При цьому, як зазначав впливовий американський китаєзнавець Теріл Росс, китайське керівництво апелювало в першу чергу до тих сил у США, які теж розглядали Китай як додатковий важель впливу на СРСР [Ross 1972, 141-154].

Зближення двох країн просувалося вперед досить швидко. У ході розмов з американськими конгресменами влітку 1972 р. Чжоу Еньлай заявив, що "присутність США на світовій арені має важливе значення через те, що вона є гарантією миру і стабільності". Він також висловився проти відходу СІНА з регіону Тихого океану, підкресливши, що такі дії "можуть сприяти виникненню нестабільної ситуації в цьому районі світу" [New York Times 1972].

Необхідно також зазначити, що багато з того, що відбувалося в американо-китайських відносинах, ніяк не відображалося у матеріалах китайських ЗМІ, що працювали на внутрішню аудиторію.

Не можна не віддати належне китайським керівникам, які за короткий проміжок часу (рік або трохи більше) досягли відчутних зрушень у налагодженні відносин з найвпливовішою світовою силою - США. Нагадаємо, що це відбулося після довгого періоду ворожнечі. В той же час слід зауважити, що подальший розвиток двосторонніх відносин виявився набагато складнішим, ніж вважали китайські лідери, що його започаткували. В основі цього були глибокі політичні і соціально-економічні протиріччя і розбіжності між двома країнами. Проблеми і недоречності цього процесу викликали незадоволення і розчарування обох сторін, впливали на темпи і якість американо-китайських зв'язків.

Смерть Мао Цзедуна і принципові зміни у складі китайського керівництва спричинилися до серйозних якісних трансформацій у вищих політичних колах Китаю та перегляду як внутрішніх, так і зовнішньополітичних пріоритетів. Ці зміни, зокрема, можна простежити на матеріалах різних політичних заходів високого рівня (з'їздах і пленумах ЦК КПК, сесіях Всекитайських Зборів Народних Представників), у доповідях та промовах політичних лідерів КНР.

Так, основні зовнішньополітичні настанови напередодні XI з'їзду КПК почали формулюватися ще на липневому Пленумі ЦК КПК 1977 року. На ньому було підтверджено установку на боротьбу "проти гегемонізму двох наддержав - Радянського Союзу та США". При цьому СРСР як ворог продовжував згадуватися на першому місці. Це положення де-факто відображало поступове покращання стосунків між Китаєм та США.

Перший після того, як Мао Цзедун пішов з життя, XI з'їзд Комуністичної Партії Китаю, відбувся 12-18 серпня 1977 р. З'їзд сформував новий склад керівництва ЦК, яке в основному продовжувало дотримуватися виробленої ще за часів Мао зовнішньополітичної лінії. Щоправда, в заключній промові Ден Сяопіна лунали заклики до "реалістичного підходу" стосовно усіх сфер життя країни. Новий партійний та державний лідер Хуа Гофен підтримував теорію "трьох світів" як "правильну стратегічну та тактичну настанову міжнародного пролетаріату..." [Китай... 1979]. Характеризуючи ситуацію в світі, з'їзд зазначив: "зростання факторів війни", "зіткнення наддержав, яке рано чи пізно призведе до війни. Причина війни криється в існуванні наддержав та зіткненні їхніх інтересів. Війни хочуть не народи різних країн і не китайський народ, а наддержави", - проголосив Хуа Гофен. Але США та СРСР як головні противники були диференційовані. Більше того, США зображувалися китайською пропагандою як більш слабка країна у порівнянні з Радянським Союзом, як об'єкт радянської експансії. Цей факт, очевидно, слід розглядати в світлі намагань китайських керівників "нової хвилі" зробити жести примирення, що лежали у ланцюжку двосторонніх китайсько-

американських сигналів до пошуку спільного знаменника задля покращання двосторонніх відносин.

Але все одно через принципові внутрішні зміни в Китаї інерція дії часів зовнішньополітичних настанов Мао неминуче завершувалася.

Реалізм та прагматизм нового керівництва КНР поступово почав відбиватися в офіційних китайських документах. Так, на першій сесії ВЗНП 5-го скликання (26 лютого - 5 березня 1978 р.) визнається потреба "управляти економікою економічними методами", акцентується увага на важливості дотримання принципу оплати за працю, конкретизовано програму "4-х модернізацій". Але теза про "стан на межі війни" залишається в доповіді Хуа Гофена. Про це свідчать такі формулювання, як "виграти час у ворога", "бути завжди готовим до знищення всіх ворогів", "активне розгортання зовнішньополітичної діяльності на основі теорії Мао Цзедуна про три світи".

У документах сесії фігурують заклики "розширити міжнародний антигегемоністський єдиний фронт" і згадуються конкретні претензії до одного з "гегемонів". У такий спосіб Китай констатував невлаштованість питання спільного кордону з СРСР.

Важливим документом, який вплинув на розробку теоретичних засад зовнішньої політики КНР, стала прийнята першою сесією ВЗНП 5-го скликання нова Конституція. У ній було задекларовано відданість лнії та імені Мао Цзедуна, підкреслено необхідність "високо тримати прапор Мао". Таким чином був реалізований принцип спадкоємності влади "з китайською специфікою". Крім того, був остаточно зафіксований новий магістральний напрям - здійснення чотирьох модернізацій: у промисловості, сільському господарстві, науці і техніці, в національній обороні.

Підкреслювалось, що для досягнення цілей модернізації "необхідно привести в рух всі активні фактори: всередині та ззовні партії, всередині та поза країною". Програма модернізації, принаймні за своїм зовнішнім виглядом, вже не нагадувала чергове гасло чергової політичної кампанії. Ця програма справляла враження більш масштабного явища, яке повинне було мобілізувати населення та стати орієнтиром для китайського суспільства. Це підтвердилося початком поступового відпрацювання механізмів її втілення в життя.

До Конституції були внесені тези постанов з'їздів та сесій, зокрема про "міжнародний єдиний фронт проти гегемонізму наддержав" та ін. Про підготовку до війни не згадувалося, але йшлося про необхідність боротьби "проти нової світової війни". Теорія "трьох світів" згадувалася лише у преамбулі. Ставлення до СРСР як до "найголовнішого ворога" Китаю офіційно було затверджено на рівні державної політики. Радянський Союз названо "найнебезпечнішим джерелом нової світової війни".

Отже, згідно Конституції 1978 року, основою зовнішньої політики країни залишалась концепція "трьох світів" та антирадянська позиція, яку слід розглядати в контексті покращання китайсько-американських стосунків та намірів керівництва Китаю тісніше співпрацювати з країнами, раніше ідеологічно ворожими, які мають бажання до тісних контактів з Китаєм перед спільною загрозою з боку основного ворога - СРСР. Ця конституція ознаменувала значний поворот у китайській зовнішньополітичній стратегії, основними причинами якого, на нашу думку, можна вважати такі:

- конфронтація КНР та СРСР загрожувала війною між ними, яку Китай традиційно уникав вести сам на сам і в якій баланс сил був явно не на його користь. Для потреб зовнішнього важеля тиску на Радянський Союз та встановлення нових зв'язків економічного та військового співробітництва і партнерства, виникла необхідність у зближенні з США та їх союзниками;

- за умов процесів розрядки, що почалися між Сходом і Заходом та швидко просувалися вперед, китайське керівництво виявило небезпечну перспективу залишитися

в ізоляції. Воно відчувало, що в результаті закріплення статус-кво Китай може втратити можливість маневрування на зовнішньополітичній арені, використовуючи протистояння двох систем. З точки зору китайських політиків, Радянський Союз, прикриваючись гаслами розрядки, перейшов до стратегічного наступу, тому слід було б, можливо тимчасово, об'єднатися з менш активним та агресивним противником (на їхню думку, це були тодішні США) задля стримування більш агресивного та небезпечного супротивника (СРСР). Мао свого часу так пояснював свій "американський поворот": "Чи не радили наші предки домовлятися з віддаленими країнами, ведучи боротьбу з тими, хто розташований близько?.. Сполучені Штати та Радянський Союз дуже різні. Сполучені Штати ніколи не окупували китайські території. Президент США Річард Ніксон давно показав себе правим, лідером антикомуністів. Мені подобається мати справу з правими, вони говорять те, що думають..." [ЛиЧжисуй 1966, 240].

Крім цього, у Китаї існувало побоювання відносно подальшого розподілу сфер впливу в Азії між двома наддержавами, за якого його традиційно сильні позиції в цьому регіоні опинилися б у небезпеці. Набагато вигідніше, вважали в Пекіні, було витіснити Радянський Союз за допомогою Сполучених Штатів які до того ж не були безпосереднім територіальним сусідом Китаю, що зменшувало в цілому вплив наддержав на регіон.

У середині 70-х років стало очевидним, що внутрішня та зовнішня політика КНР не відповідає поставленій домінанті економічного розвитку. Курс "опори на власні сили" і "культурна революція", яку пізніше в Китаї було названо "чорним десятиріччям", загальмували розвиток народного господарства країни, відкинули її на периферію світової політики більш ніж на десятиріччя. Все це призвело до того, що у Пекіні було прийнято стратегічне рішення щодо використання економічного та науково-технічного потенціалу Заходу для форсування модернізації Китаю. Слід зауважити, що вперше згадку про те, що на світовій арені з'являються нові центри впливу і світ поступово стає багатополярним, зустрічаємо під час переговорів президента США Річарда Ніксона і державного секретаря Генрі Кісінджера з вищими китайськими керівниками - Мао Цзедуном і Чжоу Еньлаєм ще в середині 70-х років [William Burg 1998, 57]. Для здійснення модернізації були необхідні відповідні ресурси, а доступ до цих ресурсів пролягав через нормалізацію стосунків із США - політичним та економічним лідером капіталістичного світу.

Нова стратегія вимагала корегування діяльності китайської дипломатії в "третьому світі", що вже об'єктивно визріло. Спроби "експорту революції" не спрацьовували, економічна допомога була обмеженою. Китай не отримав очікуваних результатів у країнах, що розвиваються.

Зміни торкнулися ще одного важливого теоретичного положення - "поєднання марксизму з китайською специфікою". Починаючи з 1979 р. Китай прискорює темпи розвитку відкритої політики, створюються "полігони" для її випробування: 4 спеціальних економічних зони, 14 відкритих приморських міст, зони дельт річок Янцзи, Чжуцзян, південь провінції Фуцзянь, із "закритого" стає "відкритим" острів Хайнань. Китайське керівництво намагається використати покращення стосунків із США задля посилення важелів впливу на Тайвань. Фактично відбувається зондування: чи не послабили оборони острова Сполучені Штати? Водночас приймається постанова "Про мирне об'єднання країни", в якій "вігаються співвітчизники з Тайваню, Сянгану, Аоменю та всі зарубіжні китайці як патріоти". Починається активне залучення *хуацяо* до участі в процесі китайських реформ з метою модернізації країни.

В ООН представники Китаю все ще продовжують відстоювати попередні погляди щодо неминучості війни та недоцільності роззброєння. Китайська делегація різко критикує радянські пропозиції щодо надання гарантій неядерним країнам, через те що така пропозиція "має за мету зв'язати численні середні та малі країни по руках і ногах та позбавити їх здатності до самооборони". Член китайської делегації Чень Чу висловився в

більш гострій формі, засудивши радянську пропозицію про надання гарантій як "явну ядерну загрозу і ядерний шантаж". Він звинуватив Радянський Союз в тому, що той "хоче залякати неядерні країни, щоб вони відмовилися від законного права на розвиток власного ядерного потенціалу..."

У 1978 р., на третьому пленумі ЦК КПК 11-го скликання було закріплено провідну роль Ден Сяопіна та його прихильників. Саме з цього часу він стає головним архітектором реформ, або як його стали називати пізніше - "головним конструктором країни". Розпочалася розробка нових підходів до економічного реформування, "перенесення центру ваги на економіку". Проблема відродження національної економіки тепер безпосередньо поєднується з принципом "відкритих дверей", що є реалізацією ідей Ден Сяопіна. Остаточно ця концепція отримує назву "політики реформ і відкритості". На черговій сесії ВЗНП, яка відбулася з 18 червня по 1 липня 1979 р. ще лунають заклики проти розрядки та антирадянські тези, за основу зовнішньополітичних дій взято гасло боротьби проти "соціал-імперіалізму СРСР": "СРСР - головне джерело напруги в нинішній міжнародній обстановці...". Висловлюється незадоволення радянсько-американськими угодами з ОСО-2, які характеризуються як "заспокоєння агресора".

У вересні 1979 р. на пленумі ЦК КПК право виступу з доповіддю про результати 30-річного існування КНР доручено не голові партії та уряду Хуа Гофену, а маршалу Е Цзяньїну. Цей факт символізував завершення формування впливу центристської групи комуністів-прагматиків на чолі з Ден Сяопіном на всі сфери життєдіяльності держави. Останній раунд боротьби цієї групи з фракцією висуванців часів "культурної революції" завершився на 5-му Пленумі ЦК КПК у лютому 1980 р. виведенням з Політбюро та звільненням з усіх партійних та державних посад заступника голови ЦК КПК Ван Дунсіна, члена Політбюро Цзі Денкуя, Чень Сіянця та ряду інших. До складу Постійного Комітету Політбюро ЦК КПК було введено Ху Яобана (репресованого під час "культурної революції") та також в минулому репресованого Чжао Цзіяна.

Але дійсно новий, якісний поворот у зовнішній політиці Китаю починає набирати оберти з початку 80-х років. XII з'їзд КПК завершує перехідний період трансформації комплексу теоретичних засад розвитку суспільства, орієнтиром якого стають пріоритети економічного розвитку.

XII з'їзд КПК проходив на тлі активного розгортання всебічного співробітництва Китаю з розвинутими капіталістичними країнами. У найбільш розгорнутому вигляді позиція КНР з міжнародних питань була викладена на з'їзді у вступній промові Ден Сяопіна, звігній доповіді ЦК КПК, новому Уставі КПК.

Таким чином, хоча Пекін продовжував робити акцент на "самостійності і незалежності" своєї зовнішньої політики, на однаковому дистанціюванні від обох наддержав, але реально в той час США не розглядалися керівництвом КНР як безпосередня загроза безпеці країни. Водночас у спеціалізованих виданнях почали лунаєти голоси, що Китаю паралельно з "розвитком відносин з США слід поліпшити певною мірою відносини з Радянським Союзом" [Се Венцінь 1985, /2-29].

Після XII з'їзду КПК було зроблено кілька принципових висновків з питань зовнішньої політики. Найважливішим при цьому виявляється принципове положення, згідно з яким задля здійснення масштабних соціально-економічних перетворень у Китаї необхідно забезпечити мирне і сприятливе міжнародне середовище. Був взятий курс на розвиток відносин з максимальною кількістю держав на основі п'яти принципів мирного співіснування. Китай також задекларував своє небажання вступати до будь-яких коаліцій чи блоків, а також (що було дуже важливим для азійських сусідів Китаю) відмовився від намагань експортувати "революційним шляхом" свою ідеологію та модель розвитку. Модернізація країни потребувала відкриття нових ринків збуту, постачання нових технологій, залучення інвестицій і нових технологій з-за кордону.

Відповідно попередній зовнішньополітичний курс КНР зазнав принципових змін. Теорія "трьох світів" виглядала все більш застарілою, тобто такою, що вже не відповідала потребам сучасних завдань.

Китайська політична думка була односпайною в тому, що світ прямує до багатополлярності. Ден Сяопін підкреслював, що "ситуація, коли Сполучені Штати і Радянський Союз домінували в усіх міжнародних справах, змінюється. У майбутньому, коли світ стане три-, чотири- або п'ятиполярним, Радянський Союз, яким би послабленим він не був, і навіть, якщо з його складу вийдуть деякі республіки, все ще залишиться одним з полюсів. У так званому багатополлярному світі Китай також буде одним з полюсів. Нам не слід применшувати наше значення: у той чи інший спосіб з Китаєм будуть рахуватися як з полюсом" [Ден Сяопін 1994, 341].

Сказане підтвердилося розвитком подальших подій. Після розпаду СРСР період "холодної війни" фактично завершився. І хоча Захід, зокрема США, вийшли з неї переможцями, процес виникнення і поступового зміцнення потенційно нових світових акторів не зупинився. Якщо в Європі спостерігалися всі ознаки консолідації Європейської спільноти, то в Азії ситуація залишалась більш складною. По-перше, баланс сил тут мав більш складну конфігурацію - Азія практично ніколи і не була біполярною. По-друге, політично, економічно і культурно країни Азії різняться одна від одної значно більше, ніж європейські. В Азії ніколи не існувало чогось подібного до НАТО чи Варшавського пакту.

В економічному плані зміни в Азії виявилися спочатку у зростанні Японії, потім Південної Кореї, Тайваню, Сінгапуру та Гонконгу. Пізніше надійшла черга Китаю, Таїланду, Малайзії, В'єтнаму, Індонезії. Серед економік країн азіатсько-тихоокеанського регіону найбільшими потенційними можливостями вирізняється китайська економіка. Зрозуміло, що сусідів Китаю непокоїть питання, задля яких цілей буде використаний цей величезний потенціал. Від того, куди далі прямуватиме Китай, залежить значною мірою майбутнє країн і народів цього перспективного регіону.

Постає питання щодо подальшої перспективи розвитку світоустрою. Китайські політологи і фахівці з провідних наукових установ погоджуються, що головною тенденцією залишатимуться "мир і розвиток" та поступове просування до багатополярного світу. Китайська політична думка щодо майбутнього світоустрою базується на висловлюваннях Мао Цзедуна різних часів, а також на вказівках і зауваженнях Ден Сяопіна кінця 80-х років про глобальний розвиток.

Однак було б серйозною помилкою вважати, що вона стоїть на місці і не розвивається. Справа в тому, що епоха "реформ і відкритості" надала можливість багатьом китайським фахівцям більш вільно висловлювати власні погляди¹. Безумовно, залишаються чималі обмеження, але не помічати позитивних зрушень не можна. Так, наприклад, китайська політична думка тепер займається більш детальним дослідженням тенденцій сучасного світового розвитку, а також вивченням ситуації в окремих країнах. Найбільша увага приділяється США, Росії, Японії, Німеччині. Китайські фахівці бачать сучасний світ як такий, що знаходиться у "трансформаційному стані" на шляху до створення "після завершення холодної війни нового світового порядку". Вони вважають, що протягом цього періоду можуть виникати численні конфлікти між "основними потугами", перш за все через "необхідність перерозподілу сфер впливу" [Сю Чжісень, Чжан Мінцень, Хун Цзяньдзюнь 1996, 12-14]. Серед світових сил зазвичай згадуються США, Західна Європа, Японія, Росія, Китай. Деякі фахівці підкреслюють, що США, Західна Європа, Японія у своїх зовнішньополітичних стратегіях будуть змушені дедалі більше звертати увагу на Китай через зростання його могутності і, відповідно, міжнародного впливу.

Відомі спеціалісти з питань міжнародних відносин, наприклад Лі Чжунчен з Китайського інституту сучасних міжнародних відносин, вважають, що одним з наслідків посилення Китаю для Японії та США, стане "складність для них діяти синхронно і говорити

в один голос з питань політики, що стосується КНР" [Li Zhongcheng 1978,13]. У той же час багато дослідників, і не лише китайських, зазначають, що бурхливий розвиток китайської економіки, яка все більше стає "двигуном азіатської економіки", сприятиме розвиткові економік країн АСЕАН, буде корисним для подолання наслідків кризи в Японії та Південній Кореї [Yoshikazu Kanai 1993]. Китайські автори підкреслюють зростаючу роль економічної складової в СНМ (у спільній національній могутності). Зазначається, що "великі держави будуть змушені дедалі більше залежати від СНМ, ніж від результатів великомасштабної війни. Це означає, що в нових умовах ризик війни такого масштабу знижується до низької відмітки". Відмічається, що "світова стратегічна конфігурація залишиться в цілому стабільною, але процес багатополярності стане більш складним" (виділено мною. - В. С). Зазначається, що "міжнародний стратегічний баланс протягом останніх десяти років залишився без суттєвих змін через те, що стартові можливості учасників світових змагань були дуже різними" [Features²... 2001,9-16]. Це означає, що сьогодні Пекін добре розуміє складність і довготривалість процесів виникнення багатополярності в світі. І хоча "більшість країн світу, за винятком Сполучених Штатів і кількох малих і середніх країн, поділяють думку про бажаність виникнення багатополярного світу, протиріччя з приводу "однополярності" чи "багатополярності" неминуче загострюватимуться" [Features... 2001].

Китай, що швидко просувається по шляху здійснення одвічної китайської мрії про добробут і багатство, перетворюється на один з могутніх полюсів сили. Він, як запевняють китайські керівники, не становить загрози для будь-кого, адже можливості, які відкривають грандіозні перетворення розбудови Китаю, дають шанс всім бажаним скористатись нагодою.

---

¹ Зазначимо, що така свобода розповсюджується на погляди, що висловлюються в спеціалізованих наукових виданнях, чисельність яких значно збільшилася за останні 10-15 років. Однією з традицій залишається відсутність прізвищ опонентів у власних роботах. Зберігаються певні табу: не можна, наприклад, піддавати сумніву керівну роль КПК у китайському суспільстві чи припускати думки про можливість змін суспільно-політичного устрою Китаю.

² Відсутність автора матеріалу і час виходу з друку (перший номер нового тисячоліття) вказують на його принципову важливість.

ЛІТЕРАТУРА

- Ден Сяопін. **Вибрані твори**. Т. III (1982-1992). Пекін. 1994.
Китай после "культурной революции". Москва, 1979.
Ли Чжисуй. **Записки личного врача Мао**. Кн. 2. Минск-Смоленск, 1966.
Се Веньцзинь // **Гоцзі веньти яньцзю**, 1985, № 4.
Сю Чжисень, Чжан Міцень, Хун Цзяньцзюнь. **Про міжнародну стратегію і тенденції політики Китаю**. Пекін, 1996.
Features... Features of International Situation in the Early New Century // Contemporary International Relations **Beijing**, 2001, № 1, January.
Li Zhongcheng. The Role of Emerging China in World Politics. Contemporary International Relations. **Beijing**, 1998, № 2, Febr.
New York Times, 1972, 18 липня.
Ross Terill. 800 000 000. The Real China // Atlantic Monthly Press Book. 1972.
William Burr. The Kissinger Transcripts. **New York**, 1998.
Yoshikazu Kanai. China Economy will Exert an Important Impact on Economic Boom in Japan // The Economist Weekly, Tokyo, 1993, May 18.
Женьмінь жібао, 1970, 8 лютого. (Кит. мовою).